

ПІСЬМОВЫЯ КРЫНІЦЫ ПРА ПАЖАРЫ І ПАЖАРНУЮ СПРАВУ Ё ГАРАДАХ ВКЛ У ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XVIII СТ.

В статье анализируются опубликованные и архивные документы о пожарах и становлении пожарного дела в городах ВКЛ во второй половине XVIII в. Автор приводит классификацию источников, которые содержат информацию по данной проблематике, даёт их краткую характеристику. Впервые в историографии в статье используется рисунок перевозной попмы из Гродно 1766 г.

У беларускай гістарыяграфіі практычна няма спецыяльных даследаванняў, у якіх прадметам вывучэння былі б крыніцы пра пажары і арганізацыю супрацьпажарнай бяспекі ў гарадах ВКЛ, паколькі афіцыйна лічыцца, што яе развіццё на беларускіх землях пачалося толькі пад час іх знаходжання ў складзе Расійскай імперыі ў сярэдзіне XIX ст. Сапраўды, у Вялікім княстве Літоўскім супрацьпажарная справа не была арганізацыйна аформлена, не існавала спецыяльнага заканадаўства, адмысловых пажарных каманд, а праблема недапушчэння ўзнікнення і распаўсюджвання пажараў у кожным горадзе вырашалася па-свойму. Пры гэтым можна меркаваць, што першапачаткова ахова горада ад агню з’яўлялася абавязкам князя ці ўладальніка, а з наданнем Магдэбургскага права супрацьпажарная бяспека ў горадзе становілася праблемай магістратаў, хаця, як правіла, у прывіляях на самакіраванне канца XV – пачатку XVI стст. гэта спецыяльна не агаворвалася: Гродна (1496) [1, с. 59–61], Полацк (1498) [2, с. 179–182], Менск (1499) [2, с. 187–189], Навагрудак (1511) [3, с. 90–92] і інш.

Урбанізацыйныя працэсы, якія распачаліся ў ВКЛ у другой палове XVI ст., прыпыніліся ў часы так званага “разбуральнага стагоддзя” сярэдзіны XVII – сярэдзіны XVIII ст., калі шмат гарадоў у большай ці меншай ступені былі спалены ў выніку ваенных дзеянняў. І толькі ў другой палове XVIII ст. разам са стабілізацыяй эканамічнага жыцця і ростам гарадскога насельніцтва супрацьпажарная бяспека стала важным элементам гарадскога жыцця. Мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца спроба класіфікацыі крыніц адносна пажараў і пажарнай справы ў гарадах ВКЛ у другой палове XVIII ст., у час, калі, на нашу думку, у ёй пачалі назірацца істотныя змены.

Менавіта ў гэты перыяд важнасць супрацьпажарнай бяспекі ўпершыню была закранута на агульнадзяржаўным узроўні – на сейме ў Варшаве ў 1766 г. і тычылася сталічнага горада Вільні [4, s. 242]. Сеймавыя пастановы і раней адзначалі разбуральнасць вогненай стыхіі для гарадоў ВКЛ і вызвалілі насельніцтва спаленых гарадоў ад падаткаў. Але ў сеймавай канстытуцыі 1766 г. упершыню ўтрымліваўся пералік мерапрыемстваў, неабходных для ўзмацнення супрацьпажарнай бяспекі Вільні, і вызначаліся адказныя за гэта асобы. Мажліва, што гэтая пастанова была некалькі спазніўшайся рэакцыяй на вялікі пажар, які адбыўся ў Вільні 28 мая 1760 г. “Літоўскі кур’ер” яго апісваў так: “Страшны пажар сталічнага горада Вялікага княства Літоўскага, які пачаўся ад гвалтоўнага агня, спалучанага з ветрам, ад Вострай Браны да Лукішак і паглынаў усё на сваім шляху – палаты, дамы, камяніцы і нават людзей, уражвае. Ён пакінуў вялікую частку жыхароў без хлеба, без дамоў, без пажыткаў, якія толькі па палях туляцца або па папялішчах з энкам свой лёс аплакваюць” [5, с. 1]. У агні гэтага пажара згарэлі палаты: быстрыцкага староства Бжастоўскага, віленскага цівуна Тышкевіча, падскарбія ВКЛ Флемінга, гродзенскага падстароства Тызенгаўза, наўгародскага кашталяна Храптовіча, “асаблівай весялосці, прыгажосці і дасканаласці” палац маршалка ВКЛ Агінскага і шэраг інш. камяніц і касцёлаў, не гаворачы пра драўляныя будынкі. Асабліваць гэтага пажара была ў тым, што ўзнік ён не ўначы, а ў 11 гадзін раніцы, і ў спалучэнні з вялікім ветрам не змог быць хутка ўтаймаваны і прынёс вялікую шкоду гораду.

У згаданай сеймавай пастанове катэгарычна прадпісвалася перанесці драўляныя дамы з цэнтра горада. На партыкулярных вуліцах драўляныя пабудовы з добрымі мураванымі комінамі маглі застацца пры ўмове, што там не будуць размяшчацца склады з гарэлкай і алеем, і дах павінен быць пакрыты дахоўкай, не старэйшай за 2 гады. Па ўзгадненню з ваяводскім судом і магістратам павінны быць перанесены драўляныя дамы, размешчаныя паблізу касцёлаў і палацаў. Абавязак сачыць за пажарабяспечнасцю ў Вільні, а таксама за спраўнасцю помпаў (*sikawek*) і іншага начыння, прызначанага для тушэння агню, згодна з рашэннем сейма, ускладваўся на віленскі магістрат [4, s. 242].

Такім чынам, пачатак прыняцця пастаноў аб недапушчэнні пажараў на дзяржаўным узроўні меў важнае значэнне для развіцця пажарнай справы. Да гэтага прычыніўся створаны па рашэнні канвакацыйнага сейма 1764 г. першы дзяржаўны орган па нагляду за эканамічнай сітуацыяй ў краіне – Эканамічная рада літоўскага скарбу ці Скарбавая камісія, у абавязак якой ставілася задача клапаціцца пра павелічэнне паступленняў у скарб, вызначаць усе мажлівыя крыніцы яго папаўнення і не дапускаць

стратаў [4, s. 75–78]. Гэта ў поўнай меры тычылася і супрацьпажарнай бяспекі, ад эфектыўнасці якой залежала і эканамічнае становішча горада і стабільнасць атрымання падаткаў. Скарбавая камісія заклікала ўсіх зацікаўленых асоб складаць свае праекты па рэфармаванню розных галін гаспадарчага развіцця і прадстаўляць іх на разгляд Эканамічнай рады. Такім чынам, у другой палове XVIII ст. з’явілася шмат разнастайных праектаў, у тым ліку і па пажарнай бяспецы ў гарадах ВКЛ.

Адзін з такіх праектаў, складзены невядомым аўтарам у 1771 г., тычыцца забеспячэння ад пажару г. Брэста [6]. Аўтар праекту адзначаў, што галоўная прычына частых і вялікіх пажараў у Брэсце – гэта адсутнасць звычайна фарміраваць вуліцы пры забудове горада: “Кожны будзе, як хоча. Адзін ставіць памяшканне на ўсход, другі, прымацаваўшы свой дом да вугла першага, арыентуе яго на поўдзень, трэці – на захад ці поўнач. Таму і вуліц нармальных няма, усе дамы ў купе стаяць адзін на другім, і клецей да іх прыбудавана шмат” [6, а. 367]. Такім чынам, калі ў нейкім месцы ўзнікаў агонь, утаймаваць яго было практычна немажліва, дамы вельмі хутка загараліся адзін ад аднаго і стваралі вялікі пажар. Аўтар праекту для павелічэння супрацьпажарнай бяспекі ў Брэсце прапанаваў правесці наступныя мерапрыемствы:

1. *вывесці ўсе коміны высока над дахам*, паколькі ад нізкіх комінаў, “не больш чым на локаць”, якія распаўсюджаны ў горадзе, іскры “на старыя і спаракнелыя дахі” падаюць і з’яўляюцца прычынай пажару;

2. *мець на кожным доме лесвіцу (драбіну)*, каб людзі, якія будуць ратаваць, хутка маглі залезці на дах;

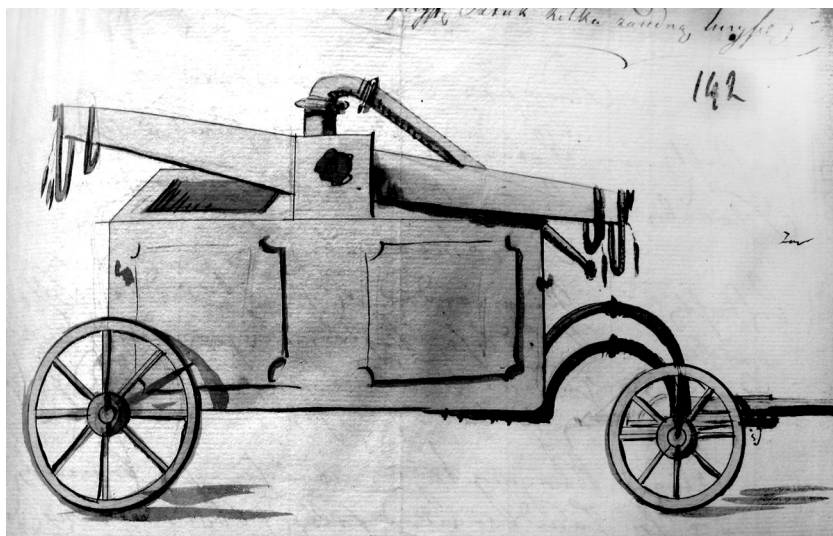
3. *мець каля кожнага дома бочку з вадой*;

4. *мяшчане на кожнай вуліцы ўласным коштам павінны былі набыць два крукі для разбурэння дахаў падчас пажараў*, каб агонь не перакінуўся на іншыя дамы;

5. *кожная вуліца павінна мець свайго начнога вартаўніка*, паколькі гарадская начная варта не прыносіць карысці, бо вартаўнікі часцей за ўсё не ходзяць па вуліцах, пільнуючы агню, а спяць у цяпле асабліва зімовай парой.

За падтрыманне такога парадку павінен адказваць магістрат, якому аўтар праекту прапанаваў прызначыць некалькі асобаў для таго, каб рабіць у дамах рэвізію на прадмет выканання прадпісаных палажэнняў супрацьпажарнай бяспекай. Ён быў перакананы, што для парушальнікаў гэтага закону трэба вызначыць кару “без погляду на шляхецкае паходжанне, бо кожны, хто ў горадзе дом свой мае, павінен выконваць гарадское права нараўне з мяшчанамі” [6, а. 369].

У другой палове XVIII ст. некаторыя праекты па ўдасканаленню розных бакоў жыцця грамадства друкаваліся на старонках часопісаў. Так, на-

Малюнак 1 - Помпа гродзенскіх пажарных. Малюнак Е.Мёзера, 1766 г. (LVIA. F-11. Ap. 1. Bib.991. A.142.)

прыклад, у “Палітычным і гістарычным дзённіку” за 1783 г. быў надрукаваны артыкул пад назвай “Новы і прасты спосаб забяспечыць вёскі і мястэчкі ад пажараў”, які прапанаваў Генрых Бароўскі, прафесар натуральнай гісторыі і “сябра розных Акадэміі” [7]. Праект тычыўся забяспячэння ад агню саламяных дахаў, палягаў на ўжыванні недарагіх матэрыялаў – солі і гліны – і таму быў даступны для небагатых людзей. Прафесар Бароўскі дакладна акрэсліў неабходныя прапорцыі солі і гліны, а таксама спосаб прыгатавання сумесі, якую кісцю для тынкоўкі трэба было наносіць на саламяны дах і якая пасля высыхання не прапускала вады і не загаралася ад агня.

Сярод дакументаў справаводства сустрэкаюцца ўнікальныя матэрыялы, як, напрыклад, каляровы малюнак помпы з Гродна з апісаннем неабходнага рамонта ці замены пэўных дэталей, які каралеўскі архітэктар Ёган Георг Мёзер падаў на разгляд Скарбавай камісіі 14 красавіка 1766 г. [8]. Помпа ўяўляла сабой механічнае прыстасаванне для падачы вады падчас пажару, якое перавозілася з месца на месца коньмі¹. Для наравы гэтага прыстасавання для тушэння пажару патрабаваліся, згодна з запіскай Мёзера, усе мажлівыя віды работ – каваля, рымара, катляра і стэльмаха,

¹ У гарадах ВКЛ былі яшчэ перанасныя помпы меншых памераў з драўлянай падстаўкай і прыстасаваннем для пераносу ў руках.

паколькі рамантаваць трэба было літаральна ўсе: 4 колы, 4 восі, дышэл, мяхі, катлы, козлы.

Праўдападобна, што адрамантаваць сваімі сіламі яе не ўдалося, і помпа была накіравана ў Каралявец. Аднак 17 мая 1766 г. адтуль у Гродна прыйшоў ліст за подпісам ліцейшчыка Ёгана Хрысціяна Копінуса, што рамантаваць гэтую помпу ніякім чынам нельга ды і не мае сэнсу выдаткоўваць столькі грошай, паколькі скуранныя мяхі не надуваюцца, латунныя трубы зробленыя так, што нельга адкруціць, патрабуе рамонт драўляны каркас і трубы ў выглядзе “лебядзіных шый” (якія агіналі пярэднія колы), а ў цэлым, лепей зрабіць новую, якая будзе каштаваць каля 1000 талераў [8, а. 150].

Сярод дакументаў Скарбавай камісіі захоўваецца ліст нейкага Готфрэда Ліпіха з Караляўца, датаваны 24 мая 1766 г., у якім гаворыцца, што помпа, якую рамеснікі не прынялі на рамонт, сапсаваная, не прыдатная для ўжывання, з двума меднымі скрынямі, а трэцяй для пампавання без дна, з чатырма няцэлымі катламі, знаходзіцца ў яго. Г. Ліпіх паведаміў, што аддаць яе таму, хто будзе мець права на яе рамонт ці абмен на новую [8, а. 149]. Але далейшы лёс гэтай помпы невядомы.

Дакументы другой паловы XVIII ст. сведчаць, што адказнасць магістрата за супрацьпажарную бяспеку ў гарадах заўважна павялічылася ў параўнанні з папярэднім часам. Так, напрыклад, сярод актавых дакументаў Нясвіжскага княства, якія захоўваюцца ў Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве, ёсць выпіс з кніг ардынацкіх судоў, датаваны 1 ліпеня 1758 г., які тычыцца справы “паміж шляхетным магістратам і славурым паспольштвам Нясвіжа і старазаконнымі яўрэямі, кагалам і цэлай нясвіжскай сінагогай – аб пажары” [9]². Дакумент цікавы тым, што ён утрымлівае вельмі падрабязную і разгорнутую пастанову аб мерах па недапушчэнню пажараў у Нясвіжы.

Згодна з ёй, акрамя студняў пры гарадскіх валах Нясвіжа неабходна выкапаць яшчэ тры грамадскія студні: дзве на рынку па вуглах, за якія будзе адказваць горад, а трэцюю – на меншым яўрэйскім рынку пад адказнасць яўрэяў. Пры студнях абавязкова павінны быць цэбры і балеі для дастаўкі вады на месца пажара. Акрамя таго, гораду прадпісвалася набыць дзве перавазныя помпы, адну з якіх купіць магістрат, а другую – кагал. З гэтай аховы, дагляду і пільнавання помпаў магістрат і кагал павінны былі прызначыць спецыяльных людзей. Гарадскому войту ставілася ў абавязак даглядаць за тым, каб да помпаў быў добры пад’езд. У дакуменце нават вызначалася прэмія: для таго, хто ў час пажару першым апынецца з коньмі каля

² Аўтар выказаў шчырую падзяку А.Б. Доўнару за прадстаўлены дакумент з Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве.

помпы і даставіць яе ў горад для тушэння агню, магістрат павінен будзе выдаць 100 злотых, хто даставіць другую помпу, атрымае з касы магістрата 50 злотых. Пераважныя помпы на той час былі самым радыкальным сродкам у барацьбе з агнём у межах горада. Акрамя іх, у адпаведнасці з прадпісаннем, у горадзе за сродкі магістрата, кагала і цэхаў неабходна было набыць рознае іншае прыстасаванне для тушэння пажараў. Так, магістрат на ратушы ў асобным памяшканні павінен быў мець 12 жалезных крукоў, 24 скураных вёдры, 12 ручных помпаў, 12 сякераў. Дакладна такія ж асартымент павінен быў набыць нясвіжскі кагал і захоўваць яго ў сваёй школе. Да таго ж, кравецкі, купецкі і шавецкі цэхі былі абавязаны набыць па 12 вёдзер, мулярскі цех – 12 ручных помпаў, ткацкі і кушнерскі цэхі – па 6 жалезных крукоў і па 6 скураных вёдзер, кавальскі – 12 сякераў. Цэхавыя супрацьпажарныя прыстасаванні павінны былі захоўвацца ў кухмістраў [9, а. 73].

Як вынікае са зместу дакумента, у барацьбу за бяспеку ад агню ў Нясвіжы быў уцягнуты кожны мешчанін: гаспадары абавязваліся мець перад домам начынне з вадой, выведзеныя на дах мураваныя коміны, а па вуліцах, skleпах і хатах забаранялася хадзіць з лучынай, а трэба было мець зашклёны ліхтар. Той, не будзе выконваць хоць адзін з пунктаў гэтага “дэкрэта”, згодна з пастановай, вымушаны будзе заплаціць 100 злотых штрафу (палова на ратуш) і адбыць 12 тыдняў зняволення ў замку з абавязковымі работамі на замкавых умацаваннях [9, а. 75].

Важным падаецца той факт, што ў дадзеным дакуменце апісваецца і від пакарання для службовых асоб магістрата, якія былі прызнаныя вінаватымі ў пажары ў Нясвіжы, па прычыне іх бяздзейнасці і “іншых недаглядаў”. Пакаранне было прылюдным і адбывалася падчас нядзельнага набажэнства ў касцёле езуітаў на працягу трох тыдняў. Так, прэзідэнт магістрата Антоні Пашкоўскі, *бурмістры* – Якуб Нячай, Ігнацій Баркоўскі, Марцін Маслоўскі павінны былі стаяць службу з запаленымі свечкамі даўжынёю ў тры локці; *райцы* – Ежы Аляхновіч, Антоні Баранцэвіч, Пётр Тапалеўскі, *лаўнікі* – Ежы Багаровіч, Вацлаў Рачычка, Стэфан Баркоўскі, Ігнацій Савіцкі, і *пісар* Сымон Лаза – са свечкамі ў тры локці без чверці; а *цэхавыя майстры* – Лявон Барысевіч (кравецкі цэх), Мікалай Раўтовіч (кавальскі цэх), Ян Малевіч (кушнерскі цэх), Адам Пракаповіч (ткацкі цэх), Матэвуш Ланевіч (шавецкі цэх), Пётр Галенкевіч (мулярскі цэх) з запаленымі свечкамі даўжынёю трэць локця. У дадатак прэзідэнт, бурмістры, лаўнікі і пісар абавязаны былі стаяць на каленях, а цэхмістры – ляжаць крыжам [9, 77–78].

І хоць у прааналізаваным дакуменце не загадвалася стварыць спецыяльную пажарную каманду, але відавочна, што на падставе яго ў

Нясвіжы супрацьпажарная справа ўжо была прыведзена ў пэўную сістэму. Дакументы за другую палову XVIII ст. з прадпісаннем гарадам узмацніць супрацьпажарную бяспеку не з’яўляюцца адзінакавымі. У канцы 70-х – пачатку 80-х гадоў XVIII ст. такія інструкцыі атрымлівалі многія гарады. Так, 29 студзеня 1777 г. палкоўнік міліцыі Радзівілаў, генеральны камісар уладанняў Караля Радзівіла спецыяльнай пастановай загадаў шляхетнаму магістрату Слуцка клапаціцца аб падтрыманні ў горадзе супрацьпажарнай бяспекі, мець помпы, крукі, драбіны і кадзі, налітыя вадой, пад пагрозай пакарання [10] і інш. Пры гэтым звяртае на сябе ўвагу той факт, што падобнага роду дакументы маюць адную агульную рысу – яны ўводзяцца ў гарадах ужо як рэфлексія на пажар, які нанёс гораду вялікую шкоду.

Як адзначалася вышэй, разам з ростам гарадоў і павелічэннем гарадскога насельніцтва ў другой палове XVIII ст. пажары сталі дастаткова частай з’явай у ВКЛ. Пра гэта сведчаць спецыяльна складзеныя інвентары ці люстрацыі пагарэлых гарадоў, якія ўтрымліваюць найбольш поўную і змястоўную інфармацыю пра прычыненыя пажарам шкоды. У якасці прыклада можна прывесці дакумент пад назвай “Люстрацыя горада Яго Каралеўскай Міласці сеймавага Гродна...”, якая была складзена Юзэфам Даленгай Казяроўскім, смаленскім мечнікам, скарбавым дваранінам ВКЛ Ковенскага павета 3 чэрвеня 1782 г. пасля вялікага пажара, які адбыўся ў Гродне 1 мая гэтага ж года [11]. На 52 старонках складальнікам інвентара дакладна апісана лакалізацыя гарадскіх пляцаў, якія пацярпелі ў выніку пажара, з пазначэннем прозвішчаў іх уладальнікаў і арандатараў (калі такія былі), жылых і гаспадарчых пабудов, а таксама сумы страатаў у забудовах і таварах.

Так, у выніку пажару 1 мая 1782 г. пацярпелі 114 дымоў, і жыхрам Гродна была нанесена агульная шкода ў памеры 961 100 злотых, з якіх 458 890 зл. – страты забудоваў, а 502 210 зл. – згарэўшыя тавары. Абсалютная большасць сярод пацярпелых – яўрэі. Найбольшую шкоду з усіх гараджан на суму 95 200 злотых пажар прынёс Юзэфу Рубіновічу, які жыў на Замкавай вуліцы (“ідучы ад Рынка да замка на левым баку”). Пры гэтым, 72 200 злотых (76 %) складала доля страты ад тавараў, сярод якіх толькі ў адным свіране, згодна з дакументам, згарэлі 600 скур (без пазначэння гатунку), 80 бочак солі, 5 скрынь шкла, 500 камяў гіпсу, рознае збожжа, 6 бочак мёду, аліўкі, каперсы, лімоны, кава, цукар, люстры, крэслы, канапы, камоды, шафы з сукенкамі і рознымі паперамі [11, а. 1029].

Акрамя прычыненых страт, дакумент дазваляе вывучаць некаторыя іншыя аспекты жыцця горада, як, напрыклад, спектр рамесных прафесій і нават іх спецыялізацыю. Так, сярод гарадзенскіх краўцоў у 1782 г. былі

майстры “нямецкай работы”, “яўрэйскай работы”, “польскія краўцы”, а таксама мечнікі, бляхары, фельчар і інш.

Аналіз дакументаў сведчыць, што ў большасці выпадкаў галоўнай прычынай пажараў у другой палове XVIII ст. было неасцярожнае абыходжанне з агнём. Так, пажар у Гродна ў 1782 г. пачаўся са стайні на пляцы пані Кандыбінай на вул. Метрапалітанскай, дзе пражывала Сора Янкелевічава [11, а. 1026]; пажар у Гомелі 2 верасня 1737 г., які спаляліў усё мястэчка, пачаўся з-за таго, што “нявеста, якая называецца Сямёнава, сушыла ўначы, у адзінацатай гадзіне, грыбы і па нерастаропнасці і з-за розуму свайго жаночага дом свой запаліла, і агонь перакінуўся на фарны касцёл, тры праваслаўныя царквы, два скарбавыя шынковыя дамы, крамы з таварамі, больш за 120 гарадскіх дамоў..., так, што людзі не маюць як жыць і за мяжу ў Маскоўскую дзяржаву павыходзілі” [1, с. 447–448]. Пажар у Мінску ў чэрвені 1762 г. “з дня шостага на сёмы” ўзнік па віне парабка мінскага бурмістра Яна Давіда Шэйбы: позна ўначы ідучы спаць парабак бурмістра “занёс агонь да стайні” і па яго неасцярожнасці пачаўся пажар, у выніку якога згарэла ледзь не палова горада [12, с. 98]. Калі пажар ускладнялася надвор’ем (суша, вецер), то страты ад яго былі вельмі вялікія, як, напрыклад, у Вільні ў 1760 г.

Вывучэнне падобнага роду крыніц другой паловы XVIII ст. пра пажары і пажарную справу ў гарадах ВКЛ дазволілі нам падзяліць іх на наступныя групы:

1. *заканадаўчыя акты* (пастановы агульнадзяржаўных сеймаў аб вызваленні гарадоў ад выплаты падымнага ў сувязі з пажарам і ўвядзенні супрацьпажарнай бяспекі);

2. *матэрыялы справаводства* (дакументы Скарбавай камісіі ВКЛ);

3. *актавыя матэрыялы* (выпісы з судовых кніг);

4. *дакументы гаспадарча-ўліковага характару* (інвентары і люстрацыі пагарэлых гарадоў, распараджэнні і інструкцыі магістратам і інш.);

5. *перыядычны друк*, як новая крыніца другой паловы XVIII ст.;

6. *суплікі мяшчан*, якія з’яўляюцца хутчэй канстатуючым дакументам, у якім паведамляецца пра пажар без падрабязнасцей яго апісання. Сэнс такіх суплік – дабіцца на пэўны тэрмін вызвалення ад выплаты падымнага (супліка мяшчан г. Магілёва да караля 1766 г. [13]).

Нягледзячы на тое, што ў агні пажараў гінулі аб’екты матэрыяльнай культуры, маёмасць людзей, а часам і яны самі, узнікшыя па выніках пажару рознага роду дакументы з’яўляюцца каштоўнай крыніцай і дазваляюць гісторыкам сёння вывучаць не толькі стан супрацьпажарнай бяспекі ў тым ці іншым горадзе, а і забудову тагачаснага горада, заняткі і паўсядзённае жыццё яго насельніцтва, ідэнтыфікаваць прозвішчы мяшчан і назвы вуліц і г.д.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов: В 39 т. (АВК) – Вильна, 1865–1915. – Т. 7: Акты Гродненского гродского суда. – Вильна: тип. А.Г. Сыркина, 1874. – 694 с.
2. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией (АЗР): В 5 т. – СПб.: тип. 2-го отделения Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1846–1853. – Т. 1: 1340–1506. – 1846. – 419 с.
3. АЗР: В 5 т. – Т. 2: 1506–1544. – СПб.: тип. 2-го отделения Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1848. – 437 с.
4. Volumina legum. – Т. VII. – Petersburg, 1860.
5. Kuryer Litewski. – Wilno. – 30 maja 1760. – № 7.
6. Biblioteka książąt Czartoryskich w Krakowie. TeKa Naruszewicza. Sygn. IV 664, a. 367-369.
7. Pamiętnik Polityczny y Historyczny. –Warszawa, 1783. – Т. I. - S. 305–307.
8. Lietuvos Vastybes Istorijos Archyvas (LVIA) – Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы. F. 11. Скарбавая камісія ВКЛ (1509–1797 гг.). Ар. 1. Bib. 991. A. 142-143.
9. Archiwum Główny Akt Dawnych (AGAD). – Галоўны архіў старажытных актаў у Варшаве, zes. Archiwum Radziwiłłów (AR). Dz. XV. TeKa 14. Plik 1. A. 70 –78.
10. AGAD. AR. Dz. XXIII. TeKa 154. Plik 5. A. 623.
11. LVIA. F-11. Ар. 1. Bib. 1220. A. 1026-1052.
12. Доўнар, А.Б. Рэстр дакументаў мінскага бурмістра Яна Давіда Шэйбы /А.Б. Доўнар // Мінск і мінчане: 10 стагоддзяў гісторыі (да 510-годдзя атрымання Менскам магдэбургскага права): Мат-лы Міжн. навук.-практ. канф. Мінск, 4-5 верасня 2009 г. – Мінск: Беларуская навука, 2010. – С. 96–99.
13. AGAD, zes. Archiwum Kameralne (AK), sign. III/34, a. 96–99.

Ірына Фёдараўна Кітурка, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дэкан факультэта парападрыхтоўкі спецыялістаў Інстытута павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў УА “Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы”. Даследуе пытанні эканамічнага развіцця ВКЛ у XVII – XVIII стст., дзейнасць Скарбавай камісіі ВКЛ, развіццё мытнай справы ў ВКЛ. Аўтар больш за 60 навуковых артыкулаў, 1 манаграфіі, 1 вучэбнага дапаможніка.